

על הכורח לשאול שאלות

אין זה מקרה שפרשת בוא, המספרת על מכות מצרים האחרונות, פונה שלוש פעמים לדבר על הילדים ועל חובת ההורים לחנכם. אנו היהודים מאמינים כי כדי להגן על מדינה צריך צבא, אך כדי להגן על ציוויליזציה צריך חינוך. החירות בטלה כשהיא נעשית מובנת מאליה. אם ההורים אינם מנחילים לדור הבא את זיכרונותיהם ואת האידיאלים שלהם, ואינם מספרים כיצד נלחמו על חירותם וכיצד השיגו אותה, מסע הדורות מתמסס והעם נעשה אובר דרך.

מרתק לראות כיצד מדגישה התורה את הצורך שהילדים ישאלו שאלות. שתיים משלוש ההתייחסויות לנושא הילדים בפרשה מדברות על כך: (1) "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֵלֵיכֶם בְּנֵיכֶם, מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם? וְאָמַרְתֶּם: זָבַח פֶּסַח הוּא לַה', אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי כְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינוּ הִצִּיל" (שמות יב, כו-כו); (2) "וְהָיָה כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר, מַה זֹּאת? וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם, מִבֵּית עַבְדִּים" (שמות יג, יד). תיאור דומה נמצא בחומש דברים: (3) "כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֶךָ מָחָר לֵאמֹר, מַה הָעֲדָתָה וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱ-לֹהֵינוּ אֲתָכֶם? וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ: עַבְדִּים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַיּוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה" (דברים ו, כ-כא). ולבסוף, ההתייחסות הנוספת בפרשתנו, היחידה שאין בה שאלה מצד הבן: (4) "וְהִגַּדְתָּ"

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לְבֶנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר: בְּעֶבְרַת זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם" (שמות יג, ח).

ארבעת הקטעים הללו התפרסמו במיוחד על שום הופעתם המרוכזת בהגדה של פסח. הם מיוחסים, בהתאמה, לארבעה בנינים: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול. חז"ל הסיקו מצירופם של הארבעה כי (א) ילדים אמורים לשאול שאלות; (ב) סיפור הפסח צריך להיבנות כתשובה לשאלה של ילד, ולהתחיל בה; (ג) תפקידו של ההורה לעודד את ילדיו לשאול שאלות, ואת הילד שעוד אינו יודע לשאול יש ללמד לשאול.

כל זה אינו טבעי כלל. להפך: הוא חותר בעוז נגד המקובל. ברוב התרבויות המסורתיות, ההורים והמורים אמורים ללמד, להדריך ולצוות. תפקידו של הילד הוא לציית. "ילדים צריכים להיראות, לא להישמע", אומר ניב אנגלי ישן. "ילדים, שמעו תמיד בקול הוריהם, כי רצוי הדבר לפני האלוהים", אומר טקסט נוצרי מפורסם. סוקרטס, שלימד את שומעיו לשאול שאלות, נידון משום כך באתונה למוות בעוון השחתת הנוער. ביהדות, ההפך הוא הנכון. ללמד את הילדים לשאול – הוא צו דתי. כך הם גדלים.

היהדות היא תופעה נדירה שבנדירות: אמונה המתבססת על הצגת שאלות, ובכלל זה שאלות עמוקות וקשות הנראות כמערערות את יסודות האמונה. "השֵׁפֶט פֶּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט?", שאל אברהם (בראשית יח, כה). "אֶ-דָּנִי, לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הָזֶה?", קרא משה (שמות ה, כב). "מִדּוּעַ דִּרְךָ רְשָׁעִים צִלְחָה?", תהה ירמיהו (יב, א). רובו של ספר איוב עשוי משאלות כאלו, ותשובתו של אלוהים, המשתרעת על פני ארבעה פרקים, מורכבת משאלות עמוקות אף יותר: "אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיַסְדֵי"

אַרְץ? (לח, ד); הַנְּגִלוּ לְךָ שְׁעָרֵי מִוְת וְשְׁעָרֵי צְלָמוֹת תְּרָאָה? (לח, יז); וְאִם זָרוּעַ כָּאֵל לָךְ וּבְקוֹל כָּמָהוּ תִרְעַם? (מ, ח), ועוד ועוד.

בישיבות, לשאול שאלה טובה הוא הנעלה שבהישגים. הרב אברהם טברסקי, פסיכיאטר בעל רגישות דתית עמוקה, מספר כיצד, בנערותו, עודד רבו אותו ואת חבריו להקשות עליו. באנגלית רצוצה היה אומר למי ששאל שאלה טובה, "אתה צודק! אתה מאה אחוז צודק! עכשיו אסביר לך למה אתה טועה".

שאלו פעם את איזידור רָפִי, בעל פרס נובל בכיזיקה, למה נעשה מדען. "בזכות אמי", ענה. "כל ילד אחר, כשהוא חוזר מבית הספר שואלים אותו 'מה למדת היום?' ואילו אמי היית שואלת 'איזי, שאלת היום שאלה טובה?'. זה כל ההבדל. לשאול שאלות טובות – זה מה שהפך אותי למדען".

היהדות איננה דת של ציות עיוור. לפלא הוא: בתורה, העמוסה בתרי"ג מצוות, ובספרות חז"ל הפורטת אותן לפרטיהן ומוסיפה עליהן מצוות דרבנן, אין מילה עברית שמשמעותה "לציית". כאשר נתבקשה מילה כזו לעברית המודרנית, הושאלה המילה "לציית" משורש ארמי. התורה משתמשת לעניין זה בפועל "לשמוע", שאינו מכוון לציית דווקא, אלא עניינו, בלשון ימינו, שמיעה, האזנה, הבנה, הפנמה והיענות. בעומק המבנה של התודעה העברית נמצא הרעיון כי חובתנו הנעלה היא לשאוף להביין את רצון האל, לא רק לציית בעיניים עצומות. חרוזיו של המשורר האנגלי אלפרד טניסון על חיילי הבריגדה הקלה במלחמת קרים, "תִּפְקְדִם לֹא לְשָׂאֵל; / רַק לְפַעַל, או לְפַל",

מתארים מציאות הרחוקה מהלך הרוח היהודי כרחוק מזרח ממערב.

למה? כי אנו מאמינים שהשכל הוא הגדולה במתנות שנתן אלוהים לאנושות. את המילה "כדמותנו" בפסוק "וַיֵּאמֶר אֱ-לֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוֹתֵנוּ" (בראשית א, כו) מסביר רש"י: "להביין ולהשכיל". הברכה הראשונה בברכות הבקשות שבתפילת עמידה היא ברכת חונן הדעת. אינטואיציה מרהיבה הדריכה את חז"ל לקבוע נוסח ברכה על ראיית חכם גדול שאינו יהודי. לא רק שהם ידעו לראות את החוכמה בתרבויות שאינן תרבותם – הם אף סברו שראוי להודות על כך לה'. כמה רחוקה הכרה זו מצרות המוחין הקטנונית והקנאית שלעתים כה תכופות, בעבר ובהווה, מצמצמת את עולמן של דתות.

ההיסטוריון פול ג'ונסון כתב פעם שהיהדות הרבנית היא "מכונה חברתית עתיקת יומין, ויעילה מאוד, לייצור אינטלקטואלים". חלק נכבד מכך נובע, כבימי קדם כן עתה, מהקדימות העליונה שהיהודים נתנו תמיד לחינוך, לבית הספר וללימוד התורה הנתפס כמעשה נעלה אפילו מן התפילה. הלמידה היא משימה לכל החיים, וההוראה – הנשגב שבעיסוקים הדתיים. אך לא רק התעדוף הגבוה של הלימוד הפך את העם היהודי לעם של אינטלקטואלים, אלא גם אופן הלימוד. התורה עומדת על כך דווקא בפרשת הדרכים החשובה והמעצבת ביותר בתולדות האומה – כשבני ישראל עומדים לצאת ממצרים ולהתחיל את חייהם כעם חופשי בריבונות האל. הַנְּחִילוּ אֶת זְכַר הַרְגַע הַזֶּה לִילְדֵיכֶם, אומר משה; אך אל תעשו זאת באופן סמכותני. עודדו את ילדיכם לשאול, לתהות, לחקור, לעיין, לנתח, לחפש. חירות פירושה דרור לנפש, לא רק לגוף. האיתנים באמונתם אינם צריכים

על הכורח לשאול שאלות

לפחד לשאול. רק לחסרי הביטחון, שספקות נסתרים ומודחקים מכרסמים בהם, יש סיבה לפחד.

אך יש דבר אחד שמוכרחים לדעת ולהסביר לילדינו: לא לכל שאלה יש תשובה שאפשר להבין מיד. יש רעיונות שנבין במלואם רק עם הגיל ועם הניסיון, ויש כאלה הדורשים הכנה עיונית מרובה, ועוד אחרים שלעת עתה, בשלב זה של מסע-החיפוש האנושי, נמצאים מעבר להישג תבונתנו המשותפת. דרווין לא ידע מהו גן. אפילו ניוטון הגדול, מייסד המדע המודרני, הבין כמה מעט הוא מבין, והיטיב לנסח זאת: "אינני יודע איך אצטייר בעיני העולם, אך בעיני עצמי אינני אלא ילד המשתעשע על חוף הים, צוהל מדי פעם במוצאו אבן חלקה במיוחד או צדף ענוג מן הרגיל, שעה שאוקיינוס האמת משתרע לפניו וכולו סודות שטרם נתגלו".

בלמדה את ילדיה לשאול ולשאול ולשאול מצדיעה היהדות למה שהרמב"ם כינה "השכל הפועל", שהינו מתנת האל. אין עוד דת שכיבדה כל כך את השכל האנושי.